

Nők a katedrán

*A pedagógusmesterség első művelői közismerten férfiak voltak. A nők áttörése, lassú emancipálódási folyamata, térnyerése a professzió gyakorlóinak sorában a magyar nőnevelés 19. századi úttörőinek munkásságával kezdődött. Finanszírozóként, teoretikusként egyaránt jelentőset alkottak, katalizáló szerepet töltöttek be.**

A 20. század első évtizedeinek pedagógusai mégis jobbra férfiak. A nők fokozatosan és igen hosszadalmas folyamat eredményeképpen jutnak szerephez a katedrán. A pedagógusok és más értelmiségi szakágak női gyakorlói, az első fecskék, ez idő tájt jelennek meg az életben és az irodalomban. A legteljesebb képet erről a konfliktusokkal terhes, nehéz indulásról Kaffka Margit alkotja meg. Értelmiségi pályára készülő, vagy már ott működő hösnőinek többsége dzsentrisorból kerül ki, s többnyire ingyenes zárdai bennlakás után választja az önállóság útját.

Bakó Klára, a *Nyár* című novella hösnője is ilyen módon kezdi a tanulást. „Az apja, afféle előkelő és szegény hivatalnok, meghalt, amikor ő még kilencéves volt. Akkor nagyszámú rokonság fogadta pártul, de szerencsére nem tartották házi árvának, hanem kijárták neki az ingyenes helyeket különböző leányinternátusokban, azután rajzakadémiát végzett.” Csak a gyermek Bakó Klára kezdeti lépéseit doktálta a kényszer. A továbbiak – tanulás, elhelyezkedés, a nyugodt derűvel végzett „iparosmunka” – már önálló, tudatos vállalkozás eredménye. Ezt a kiegyensúlyozott harmóniát borítja fel a *Nyár*: a novellahősnek szembesülnie kell azzal a dilemmával, amely csaknem valamennyi sorstársának osztályrészül jutott.

„Észrevette, hogy a közkeletű probléma előtt áll, amelyet százszor is megírtak már tendenciózus regényekben. A nő eltér (igazi hivatásától), szobrot farag, regényt vagy képet ír, küzd, elfárad, szenved, aztán megtér a családi lámpa enyhe körébe, és harisnyát stoppol a többi csendes, téli estén. Ez ma még olyan törvény, mely csaknem a természeti erő kényszerével hat. A család, ez az igazi, mondja a nyájas olvasó, és minden egyéb csak retorika.

Igen, igen! Olyan könnyű, oly háládatos ezt megírni, de mikor az ember saját szíve vére hull a csatában, amit a kétféle lehetőségek vívnak, és egyik olyan gyötrelmes, mint a másik.

Miért nem lehet összeegyeztetni?”

Szubjektív s tömör vallomás ez az értelmiségi életformát vállaló, választó nőről.

Kaffka Margit azonban nemcsak az általános problematikával szembesíti olvasóit. A nevelés szép, de nehéz mesterségét végzőkkel több novellájában konkrétan is foglalkozik. Történeti keretbe helyezett, anekdotikus históriában beszél a múlt század magánneveléséről, Wagner kisasszony „vállalkozói” alapon szervezett, egyszemélyes intézetéről. A kisasszony idegenből került magyar földre, főúri ház nevelője volt. Kelendősege első sorban ebből adódott, kevésbé pedagógiai hozzáértéséből. Ő képviselte a „nyugati kultúrát” a keleti végeken, amiért becsülettel, ha nem is bőkezűen fizették a kliensek. „Abba a nevelésbe küldtek akkor messze vidékről mindenkit, aki úrikisasszonyszámba ment; az volt a rendi, hogy ott tanulja meg azt a kis németet, franciát, klavírt, mazurka táncot, pukkerlizést, ami akkoriban kellett. Tizenhat éves koráig ott tartották a lányt; akkor azután – mádi bál, pócsi búcsú, debreceni vásár –, úgy mondták, ennyivel már világlátott, elmehet férjhez.”

Kortársait mutatja be Kaffka Margit az *Új típusok* című műben. Az ifjú lányszereplők ugyan más-más helyről jöttek, motivációjuk is különböző, egy dologban azonosak. A tanulás, művelődés révén megszerezhető tudás és önállóság akarásában egyeznek a leendő filoszok, orvosok. Ambiciózusak, törekvők, reménykedők, szinte hisztérikus meg-

* Részlet A *Nyugat* első generációjának pedagógusportréi című kéziratból.

szállottsággal, munkadűhvel készülnek a választott pályára. Életprogramjuk tudatos, megmásíthatatlannak tetszik. „Belefogtunk, mert jobb választásunk nem volt – és ugye, visszatérés nincs. Már hozzáformálódtunk ehhez az élethez, és nem kár értünk. Leányból van elég; és így talán valami hasznára is lehetünk valakinek. s mi volnánk a kezdet, az úttörő gárda, holmi reakció még korán volna, és nem egészséges. Mi nem térhetünk vissza ...”

Az úttörő gárda pontosan ítéli meg helyzetét, tudatában van (szimbolikusan is értelmezendő) kezdő lépése fontosságának. Az író műve befejező mondatában – döbbenetes éleslátásra valló prognózissal – teszi teljessé a képet.

A pályára készülőkről adott láttelepen túl Kaffka novellákban, kisregényekben (*Soror Annuncia, Úrnapja, Beanette szerelmei, Terézke, Levelek a zárdából*) és regényben szól a már pályán lévő pedagógusnőkről. A kor sajátosságai és az író megélt tapasztalatai miatt – érthető módon – a felekezeti nőnevelés képviselőit állítja reflektorfénybe. Makacs kitartása a tematika mellett azt látszik igazolni, hogy emberileg-művészileg egyaránt fontos számára vallani a hajdani élményekről, elszenvedett sérelmekről. Fontos felhívni a figyelmet a századelő nőnevelésének bástyáira. Fontos figyelmeztetni az ott elkövetett nevelési hibákra – főként a szigorú, s gyakran következtelen büntetésre, mely akár az inkvizíció keménységével is összemérhető.

A zárdák sivár, gyermeklelket fojtogató világáról Lillike fiktív levelei szólnak *Adyhoz* hasonló komorsággal.

Az új típusú nők, pedagógusnők képviselője Laszloszky Mária is. Pályára kerülésének állomásai azonosak a Kaffkáéval. Különösen nagy hatással van a regény hősnőjére a „Valéria” intézet, ahol a diákevek utolsó periódusában különösen pezsgő a szellemi élet, az internátust, a „lelki bordélyházat” betölti a sokféle képzelgés, mesébe szőtt ábránd, hogy aztán a felocsúdás pillanatában józan jóslat hangozzék el: „... szegények mi! Mennyi bajunk lesz majd, amíg hozzátörődünk a külső világhoz!” S ez a „hozzátörődés” a címszereplőnek valóban nem sikerül: „... rossz, elégedetlenné tesz ez a magamra-utaltság. Én nem vagyok elég független, elég erős, elég ember, hogy az életem súlypontját önmagamra helyezhessem. Csak egy apró szegényke asszony!” – panaszoja levélben. A vívódó, túl sokat töprengő, életképtelen, új típusú értelmiségi nő Mária. Ködlő légvárakat épít, nem képes ésszerű kompromisszumkötésre, s munkája sem ad örömet, nem köti le. Tulajdonképpen munkaélményekről alig esik szó a regényben. Kaffka azt sugallja, hogy hősnője nem tud a magaválasztotta munkával azonosulni. Teljességgel leköti a magánszféra, belső konfliktusainak feldolgozására képtelen. A tanítástól-neveléstől nem kap igazi élményt, konfliktusoldó örömet. A *Mária évei* című regénynek nem is Mária az igazi pedagógusnője, hanem az a csupán odavetett megjegyzésben említett idős tanárnő, akit Mária ugyan nagyrabecsül, de mentalitása idegen tőle: „Egy öreg kisasszony társnőm, aki kézimunkát oktat, azt mondja – még egy percre sem unta meg, hogy egész életében ez a hivatás volt mindene, és gyermekkorában csak tanítónősdit játszott...”

Az új típus lendületes, dinamikus, tettekre kész képviselője a *Hangyaboly* Virginiája. Őt többek közt felekezeti tanártársai körében láthatjuk a regény emlékezetes önképzőköri jelenetében: „Végre csend lett, és mindenki felállt; egy csoportban vonult be a tanári kar: Kapossy, az osztályfőnök és díszelnök az élükön, morcos, szép szemeivel és összehúzott ajkaival, melyek mintha örökké valami léha inzultus ellen védekeznének. Ott volt a hittanár is, Fóth tisztelendő, szép, nyegle arcával, kanászos mosolyával; s Szelényi hátsón pihenő kövér kezekkel ült mögötte, csakhamar és mélyen tűnődni látszott az alig elhangzott Szózat utolsó akkordjain, mert a folyosón kellett hagynia a vastag szivarját; itt mégsem lehetett dohányozni. A tanárnő-apácák közül ott voltak: Virginia, Magdolna és a halvány Gregoria a rajzmesternő is nagy, törtfényű, udvaros szemeivel.” A felsoroltak mind mellékszereplők a regény legalaposabban jellemzett alakja, Virginia mellett. A kitűnő tehetségű hajdani növendéket a rend illetékesei jó szemmel választották ki további képzésre. Virginia őszintén szerette rendjét, lelekesen munkálkodott nagy hagyományú múltjának megismertetésén, s főként jövőjén. A kongregáció fontolva haladó reform-elképzeléseinek, az intézményi továbbfejlesztésnek lelkes és eszes híve. Konceptiózus, messzirelátó szervező. Reformelképzelései mellett okosan érvelő szavai így szólnak: „Hiszen mi mindnyájan dolgozunk, Isten dicsőségére eleget; de a szükséghez képest ke-

vesen vagyunk. Mennyi világi kisasszonyt kell tartanunk és fizetnünk a fiókházakban kiegészítőül; kivált a polgári iskolában, mert a kormány most megköveteli, hogy arra való, megfelelő képzettségű erőket alkalmazzunk. Erre kell a magasabb képző, főképpen, hogy a mi fiatal testvéreinknek ne kelljen világi, állami intézetekben vizsgázni, keserve-sen magukban tanulni, mint nekem, mint egynéhányunknak kellett.”

Az életet, a társadalmi mozgásokat kitűnően ismerrő Móricz figyelmét sem kerüli el, hogy a dolgozó nő lassan-lassan mind nagyobb teret igényel a maga számára a társadalmi munkamegosztásban. Jelenlétével, tevékenységével számolni kell a magyar iskolában is. A húszas években íródott *Móricz*-novellákban jelennek meg először pedagógusnők. Olyanok, akik között nem egy a város, a külváros kultúraközvetítője. Ezt az új típust mutatja be a *Csibák a szemétdombon* című mindössze kétoldali remeklés. A tömör írás a „város érdes részén” dolgozó tanítónő erőfeszítéseiről szól, amelyek a gyerekek egészségnevelésére éppúgy irányulnak, mint erkölcsi csiszolásukra. Ezeknek az erőfeszítéseknek írói kommentárja avatja pedagógiai szempontból is különösen becsessé a novellát. Íme egy példa: „Az iskola félelmes és rideg, közelebb kell hozni az élethez... Hogy olyan tömeg növendéket ellátni nehéz volna? Én a magam részéről le is mondanék a kaszárnyaiskolákról. Több tanerőt és kevesebb tanítványt egy iskolába... Mért lehetetlen? Az embernek semmije a földön, csak a jövő generáció. És el fog jönni az idő, amikor nem fog spórolni a tanítón az emberiség.”

Móricz merész álmot dédelgetett a novella keletkezésének idején. Jóslata, beteljesülni jövődöntő vágya hosszú évtizedek múltán sem valósult meg maradéktalanul.

Babits is megalkotja a maga változatát az önálló életpályára készülő, függetlenségre vágyó nőről a *Halálfaiban*. Hintássné szövöget „régimódi és nyájas” konyhájában efféle álmokat: „Gittával elvégeztetem a gimnáziumot. – Aztán egyetemet... Dolgozni fogunk... Tanulni... Nő is tud tanulni...” Ekkor még maga sem sejtí, hogy ő lesz a család első tanuló asszonya, aki érett és valódi emberként próbálkozik a pedagóguspályával. Vért izzadva, gyötrődve bífláz, s főleg az atyák kegyeit keresi az áhított vizsgasikerek érdekében.

Kafka Margit felekezeti intézményekben dolgozó óvónői, tanítói, tanárai közül néhány és Móricz nagy gyöngédséggel ábrázolt tanítónői azok, akik valójában nemes és életre szóló hivatást látnak a pedagógusiban. A többiek különféle kényszerek hatására (nélkülözés, felemelkedés vágya bármi áron, érzelmi csalódottság) szereznek diplomát, választják ezt a lehetőséget.

A Nyugat nagy nemzedékének tanító- és tanárábrázolásai – amint a bevezetésben jeleztük – igen szép számúak. Természetesen ennek megvan a magyarázata. *Babits*, *Juhász Gyula*, Kafka Margit együttesen évtizedeken át gyakorolta a pedagógusmesterséget. Sok állomáshelyen, különböző településtípusokon (vidéki megyeszékhelyen, határmenti álmos kisvárosban, fővárosban) számtalan intézményt ismerhettek meg. Sok és sokféle diákkal, kollegával találkoztak. A tanítást hivatásszerűen nem gyakorlóknak pedig a rokoni szálak miatt folyamatosan volt információja arról, mi is zajlik a magyar iskolákban. Mindehhez még kinek-kinek társult saját iskoláztatásának élményanyaga kis falvak egytanítós iskolájából, nagy hagyományú protestáns vagy katolikus tanintézményekből, a rendi tanítóképzőkből s pesti és külföldi bölcsészkarokról. Az élményeket sokszínűen megjelenítő művek pedagógus-arcképcsarnoka is igazolni látszik a vizsgálódás irányát. A nyugatosok által formált pedagógusportrék komplementer elemei, adatai lehetnek a tradicionális neveléstörténet századeleji eredményeinek.

A nyugatosok a maguk művészi eszközeivel adtak hírt a kortárs pedagógusok körzérzetéről, életvezetéséről, szakmai gondjairól, pedagógiai hitvallásukról.

Ezt az esztétikai burokból megjelenő „híradást” érdekes lehet összevetnünk a pedagógus szakma helyzetelemzésével, jövőképével. Mindehhez jó támpontot adhat számunkra a Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus, a vizsgált korszakhoz legközelebb eső nagyszabású, összegező és szándéka szerint új perspektívákat kijelölő rendezvénye. Úgy vélhető, hogy a tárgyalt alkotók valós vagy fiktív figurái mindenképpen találkoztak az 1896-ban összehívott tanácskozás legfőbb gondolataival, hivatalosan is megfogalmazott, elismert gondjaival, a jövő remélt fejlesztési koncepciójával.

A történeti folyamatokhoz igazodva vissza kell kanyarodnunk a kiegészítésig. Kétségtelen ugyanis, hogy 1867 eszmeköre hatott a magyar tanügyre. Megteremtette a polgári

magyar oktatásügy alapjai lerakásának előfeltételeit, egy áttekinthető, kezelhető rendszer kiépítésének kondícióit. Mindez nem aratott egyértelmű tetszést. A rebellis hajlamúak – pl. Móricz kollégiumi direktora – nyakas következetességgel fejtik ki ellenvéleményüket. Pedig volt előrelépés. Így a *Trefort* minisztersége alatt megformálódott középiskolai törvény. (Nem a törvényalkotó minisztert, hanem munkatársait, a tudományos és személyi ügyekben illetékes névtelen ügyintézőket minősíti Ady *Két tanár úr* című novellája.)

A milleneumi évre időzített kongresszus szándéka szerint fényes, reprezentatív és problémamentes lebonyolítást szeretett volna az egészséges kompromisszumok jegyében. Ebben jelentős akadálnak bizonyult, hogy több felekezetet (római és görög katolikus, görögkeleti), valamint az erdélyi evangélikus egyházat nem sikerült az ideának megnyerni.

A kongresszus progresszív erői célul tűzték ki a műveltségi anyag európai normákhoz történő igazítását, a tanító- és tanárképzés ügyének rendezését. Ezekben a lényegi kérdésekben azonban csupán a problémafelvetésig jutottak el. A felsorolt kérdések megoldatlanok maradtak. Mindezt kitűnően érzékelik az írók. Tanítóik – jórészt önhibájukon kívül – főként képzésük alacsony színvonala következtében szerény ismeretanyag birtokosai. (Erről tanúskodnak a feldolgozott Móricz- és Ady-novellák.) Az értékátadás során csekély munícióból meríthetnek, s e muníció is egyre apad a múltó évek során. Legjobbjai kivételek csak. A gimnáziumi tanárok egy része lényegesen jobb felkészítést kapott, ennek megfelelően jelentős tudással rendelkezik – leginkább a birtokolt s átadandó ismeretanyag tekintetében. A metodikai kultúrájuk azonban ugyancsak gyenge.

A neveléstudomány századeleji progressziójának, s a haladó szellemű nyugatosoknak ítélkezése nagyban hasonlít egymásra. Közel azonos módon látják s ítélik meg a professzió képviselőit, a kor tanítóit, tanárait.

A nyugatosok a kor pedagógiai áramlatai közül a konzervatív hagyományú állami pedagógia, valamint a lassú erjedés útján elinduló, zömmel azonban a regresszív hatás alatt álló egyházi pedagógia képviselőit mutatják be.

Alakfestésük a század első évtizedeinek elszürkülő pedagógusairól a legélesebb, legHITELESEBB. Feltehetően ők adnak elsőként tudósítást erről a veszélyről – a kifejezést ilyen kontextusban Kosztolányi használja talán először. A neveléstudományban évtizedekkel később olvashatunk a jelenségről és feltételezett okairól. Ez is azt támasztja alá, hogy érdemes figyelni a művészek látteleire, prognózisára.

A Nyugat első nemzedékének képviselői nem lanyhuló figyelmet szenteltek a század első évtizedeiben munkálkodó pedagógusoknak, sok hasonló, tipikusnak vélhető életelemet örökítettek meg. Művészetük, emberségük, személyiségük különbözőségéből adódnak azok a jellegzetességek, melyek pedagógusfiguráikat összetéveszthetetlené teszik.

PALOTAYNÉ LENGVÁRY JUDIT